

Research Paper

Critical Discourse Analysis of Dr. Zarif's Resignation Letter

Fatemeh Kamali¹, Abbas Ghanbari Baghestan²

Received: Jun, 16, 2026 ; Accepted: Augus, 31, 2026

Abstract

This study aims to conduct a Critical Discourse Analysis (CDA) of Mohammad Javad Zarif's resignation letter, published on March 3, 2025. Drawing on Fairclough's three-dimensional model, the study examines the text at the levels of description, interpretation, and explanation. To further explain the findings, it incorporates Foucault's concepts of power relations, subjectification, and agonism. At the descriptive level, the linguistic analysis reveals that the repeated use of first-person pronouns to emphasize responsibility, service-oriented verbs to describe the author's actions, and positive adjectives to characterize the people collectively construct an image of the author as an ethical and responsible political actor. At the interpretive level, the findings indicate that, through the strategy of de-agentification, the text deliberately obscures the principal sources of political pressure, thereby avoiding direct political confrontation. Simultaneously, by redefining the role of the Judiciary from an authoritative institution to one offering a "recommendation," the resignation is represented as a voluntary and rational decision. Finally, at the explanatory level, the study argues that while the discourse contributes to preserving the existing political order and managing political tensions, it also imposes a symbolic cost on the power structure by relocating the primary sources of legitimacy to God and the people.

Keywords: Critical Discourse Analysis, Mohammad Javad Zarif, Resignation, De-agentification, Subjectivity, Agonism

¹ Master's Student in Communication Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran
fatemekamali@ut.ac.ir

² Associate Professor, Department of Communication Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran
Corresponding Author; Ghanbari.abbas@ut.ac.ir

Introduction

Political texts constitute more than instruments of communication; they function as discursive practices through which political actors construct identities, negotiate legitimacy, and represent power relations. From the perspective of Critical Discourse Analysis (CDA), language is not a neutral medium but a means of shaping social reality and reproducing or challenging existing power structures. Accordingly, the resignation of a political figure can be understood as a discursive event rather than merely an administrative act, offering valuable insights into the relationship between political actors, power, and legitimacy .

Purpose of the Study

This study examines Mohammad Javad Zarif's resignation letter, published on March 3, 2025, using Fairclough's three-dimensional model of Critical Discourse Analysis. To explain the findings, it further draws on Foucault's concepts of power relations, subjectification, and agonism. The study aims to investigate how linguistic and discursive strategies in the resignation text represent power relations, construct political subjectivity, and redefine sources of legitimacy within the Iranian political context.

Methodology

This study adopts Fairclough's three-dimensional model of Critical Discourse Analysis (CDA) to examine Mohammad Javad Zarif's resignation letter. The analysis was conducted at three interconnected levels. At the descriptive level, the text was segmented into narrative episodes and analyzed for lexical patterns, ideologically loaded vocabulary, meaningful absences, and rhetorical devices such as metaphor and irony. At the interpretive level, the text was examined within its situational context through repeated close readings to explore how linguistic choices construct meaning and political positioning. At the explanatory level, the findings were related to broader social and political structures in order to reveal how the discourse represents power relations, legitimacy, and political subjectivity.

Findings

The Descriptive Level

The descriptive analysis shows that the resignation letter is strategically organized to construct the author's ethical and political identity. Phonological and syntactic

patterns create a restrained and conciliatory tone, while the narrative progresses from public address and legitimacy-building to political pressure, institutional intervention, and an ethical conclusion. Lexical analysis identifies three dominant semantic fields—service, political pressure, and hope—which collectively portray Zarif as a committed public servant facing significant political constraints. The discourse further relies on metaphors, idiomatic expressions, and evaluative language to frame resignation as an act of sacrifice rather than defeat. Finally, the analysis of agency reveals a clear asymmetry: Zarif consistently presents himself as an active and responsible political actor through first-person verbs, whereas the agents responsible for political pressure remain systematically obscured through de-agentification, allowing the text to acknowledge political constraints while avoiding direct confrontation.

The Interpretive Level

At the interpretive level, the resignation letter is understood as a discursive reconstruction of a political event rather than a simple announcement of resignation. Produced amid political tensions surrounding the new administration and published on the social media platform X, the text seeks to communicate directly with political elites and the broader public. Intertextual analysis reveals a consistent discursive pattern across Zarif's previous resignation statements, characterized by an emphasis on public service, the omission of the agents responsible for political pressure through de-agentification, and an ethical conclusion centered on apology and collective interest. The analysis further shows that the resignation is framed as a voluntary and rational act intended to protect the government rather than as a political defeat. While political pressure is acknowledged, its sources remain deliberately obscured, and institutional intervention is softened through expressions such as recommendation. At the same time, the discourse constructs distinct roles for key actors: the people emerge as the primary source of legitimacy, the Judiciary is represented as a guiding institution, the President as a valued political partner, and the author as a self-sacrificing public servant. Overall, language functions not merely to describe events but to transform a politically constrained resignation into an ethical and responsible political decision while avoiding direct confrontation with existing power structures.

The Explanatory Level

At the explanatory level, the findings indicate that the resignation discourse is shaped by broader political and institutional structures while simultaneously contributing to their reproduction. The text constructs legitimacy primarily through references to

God, the people, and the national interest, obscures the principal sources of political pressure through de-agentification, and represents institutional intervention as guidance rather than coercion. These discursive choices preserve political stability while redefining the author's position as an ethical and responsible political subject. At the same time, by limiting legitimizing references to God and the people and making institutional constraints partially visible, the discourse subtly reconfigures existing power relations without directly challenging the political order.

Discussion and Conclusion

The findings demonstrate that Zarif's resignation letter is not merely an announcement of withdrawal from office but a discursive practice through which power relations, legitimacy, and political subjectivity are represented and renegotiated. Interpreted through Fairclough's CDA and Foucault's concepts of power relations, subjectification, and agonism, the text positions the author between compliance and resistance: it maintains commitment to the existing political order while simultaneously revealing, through selective silences and de-agentification, the constraints imposed by that order. Rather than confronting power directly, the discourse reconstructs resignation as an ethical and voluntary act, illustrating how political actors negotiate their agency within existing power relations. Consequently, the resignation letter functions as a site of discursive struggle in which legitimacy, political identity, and the author's place within the network of power are continuously redefined.

References

- Aghagolzadeh, F., & Ghiasian, M. S. (2004). Critical discourse: Dominant approaches in analysis. *Journal of Language and Linguistics*, 1(1), 39–54. [In Persian]
- Ayoubi, M., & Ghanbari Baghestan, A. (2023). Discourse analysis of the message of Mohammad Ashraf Ghani, former president of Afghanistan, on the occasion of Eid al-Adha. *Cultural Studies and Communication Quarterly*, 19(4), 315–337. [In Persian]
- Fairclough, N. (1996). *Language and power*. London: Longman Group UK Limited.
- Fairclough, N. (2000). *Critical discourse analysis* (F. Shayesteh-Piran et al., Trans.). Center for Media Studies and Research. [In Persian]
- Fairclough, N. (2009). A framework for analyzing political discourse in the media (S. A. Soltani & M. Naseriraad, Trans.). *Bagher al-Olum Political Research Quarterly*, 12(47), 143–167. [In Persian]
- Fazeli, M. (2004). Discourse and critical discourse analysis. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(14), 81–107. [In Persian]

- Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777–795. <https://doi.org/10.1086/448181>
- Ghanbari Baghestan, A., & Etemad Golestani, F. (2023). Critical discourse analysis of Ayatollah Bayat Zanjani's condolence message following the Shahcheragh terrorist incident. *Society, Culture and Media Scientific Quarterly*, 12(47), 11–26. [In Persian]
- Ghanbari Baghestan, A., & Vafaei-Niko, S. (2025). Critical discourse analysis of Ali Larijani's election messages based on Fairclough's model. *Society, Culture and Media Scientific Quarterly*, 14(55), 45–76. [In Persian]
- Gholamreza Kashi, M. J. (2008). Discourse analysis outside the labyrinth of theories. *Media Quarterly*, 19(1), 187–194. [In Persian]
- MirAhmadi, S. R., Najafi Ivaki, A., & Zarivand, N. (2015). Analysis and study of the "Ashbah" sermon from the perspective of formalist criticism. *Journal of Arabic Literature Criticism*, 6(11), 215–252. [In Persian]
- Rahbari, M., Blanchard, P., & Safari, H. (2025). Twitter polarity and computational propaganda: The case of the Woman, Life, Freedom movement in Iran. *Journal of Information Technology & Politics*. <https://doi.org/10.1080/19331681.2025.2537270>

مقاله پژوهشی

تحلیل انتقادی گفتمان متن استعفای دکتر ظریف

فاطمه کمالی^۱، عباس قنبری باغستان^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۳/۰۵، تاریخ تایید: ۱۳۹۷/۶/۰۵

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل انتقادی گفتمان متن استعفای محمدجواد ظریف، منتشرشده در ۱۳ اسفند ۱۴۰۳، انجام شده است. پژوهش با رویکرد تحلیل انتقادی گفتمان و بر پایه الگوی سه‌بعدی فرکلان، متن را در سطوح توصیف، تفسیر و تبیین تحلیل می‌کند و برای تبیین یافته‌ها از مفاهیم روابط قدرت، سوژه‌سازی و آگونیسیم در اندیشه فوکو بهره می‌گیرد. در سطح توصیف، تحلیل مؤلفه‌های زبانی نشان می‌دهد نویسنده با تکرار اول‌شخص برای نمایش مسئولیت‌پذیری، افعال خدمت‌محور برای خود و صفات مثبت برای مردم، تصویری اخلاقی و مسئولیت‌پذیر از خویش می‌سازد. در سطح تفسیر آنچه حائزاهمیت است، خود استعفا نیست، بلکه شیوه‌ای است که نویسنده به تعبیر فرکلان در چارچوب ساختار اجتماعی قدرت حاکم از طریق انتخاب‌های زبانی، روایت خاصی از روابط قدرت و جایگاه خویش در این روابط ارائه می‌کند. در سطح تبیین، هرچند نوعی بازنمایی از پیچیدگی ساختار اجتماعی قدرت صورت می‌گیرد، اما تلاشی جزء فاصله‌گذاری بالگوهای رایج مشروعیت‌بخشی برای تغییر آن مشاهده نمی‌شود. به عبارتی، متن به خوبی نشان می‌دهد چگونه روابط قدرت موجود میدان کنش سوژه را محدود یا هدایت می‌کنند، بی‌آنکه الزاماً در قالب فرمان یا اطاعت مستقیم از آن ظاهر شود و لذا در اینجا مفهوم «آگونیسیم» در اندیشه فوکو قابل فهم می‌شود. بنابراین، مقاومت در این متن نه بیرون از روابط قدرت، بلکه در درون همان روابط و از طریق بازتعریف جایگاه سوژه شکل می‌گیرد.

واژگان کلیدی: محمدجواد ظریف، استعفا، فاعل‌زدایی، آگونیسیم، سوژه‌سازی.

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد رشته علوم ارتباطات دانشگاه تهران؛ fatemekamali@ut.ac.ir

^۲ دانشیار گروه علوم ارتباطات دانشگاه تهران؛ نویسنده مسئول؛ Ghanbari.abbas@ut.ac.ir

مقدمه و طرح مسئله

در نظام‌های سیاسی، متون رسمی، بیانیه‌ها و کنش‌های ارتباطی نخبگان، فراتر از ابزارهای ساده اطلاع‌رسانی عمل می‌کنند و به‌عنوان «کردارهای اجتماعی» در فرآیند تولید معنا، جهت‌دهی به افکار عمومی و تنظیم مناسبات قدرت نقش دارند (آقاگل‌زاده و غیاثیان، ۱۳۸۳، ص. ۴۱). این نگاه به زبان، متأثر از تحولی نظری در نیمه دوم قرن بیستم تحت عنوان «چرخش زبانی» است؛ تحولی که زبان را نه رسانه‌ای خنثی برای انتقال معنا، بلکه یکی از عرصه‌های اصلی ساخت واقعیت اجتماعی، اعمال قدرت و بازتولید روابط سلطه می‌داند. از این منظر، زبان می‌تواند به‌عنوان «وسیله‌ای برای سلطه و نیروی اجتماعی» در فرآیند مشروعیت‌بخشی به نظم‌های قدرت عمل کند (فاضلی، ۱۳۸۳، صص. ۸۲-۸۳؛ آقاگل‌زاده و غیاثیان، ۱۳۸۳، ص. ۴۰). بر همین اساس، تحلیل متون سیاسی مستلزم بررسی سازوکارهایی است که از طریق آن‌ها کنشگران، روابط قدرت، هویت‌های سیاسی و نظام‌های ارزشی را در قالب گفتمان صورت‌بندی می‌کنند.

در این چارچوب، استعفای چهره‌های سیاسی را نمی‌توان صرفاً یک تصمیم اداری یا کناره‌گیری فردی تلقی کرد، بلکه این کنش می‌تواند به‌مثابه رخدادی گفتمانی مورد تحلیل قرار گیرد. استعفای محمدجواد ظریف و متن منتشرشده از سوی او در ۱۳ اسفند ۱۴۰۳، نمونه‌ای از چنین کنشی است که فراتر از اعلام خروج از یک موقعیت اجرایی، به بازنمایی رابطه میان فرد، ساختار قدرت و افکار عمومی می‌پردازد. انتخاب شبکه اجتماعی ایکس برای انتشار این پیام نیز واجد اهمیت تحلیلی است؛ زیرا این بستر امکان ارتباط مستقیم‌تر با مخاطبان و عبور از مجاری رسمی انتقال پیام را فراهم می‌کند. در واقع، دسترسی به فضاها و ارتباطی و ژانرهای گفتمانی مختلف، خود یکی از منابع قدرت در تولید و توزیع معنا محسوب می‌شود (آقاگل‌زاده و غیاثیان، ۱۳۸۳، ص. ۴۷). از منظر تحلیل انتقادی گفتمان، اهمیت این متن در آن است که استعفا به عرصه‌ای برای بازنمایی کشمکش‌های قدرت، تولید مشروعیت و تثبیت یک روایت خاص از رخداد تبدیل می‌شود؛ فرآیندی که در آن برخی معانی برجسته و برخی دیگر حذف یا به حاشیه رانده می‌شوند و از طریق راهبردهای زبانی به امری طبیعی و بدیهی تبدیل می‌گردند (آقاگل‌زاده و غیاثیان، ۱۳۸۳، صص. ۴۳-۴۴).

بر این اساس، ضرورت پژوهش حاضر از آنجا ناشی می‌شود که بررسی متن استعفای یک کنشگر سیاسی فعال می‌تواند سازوکارهای زبانی و گفتمانی مورد استفاده نخبگان برای مدیریت بحران، بازسازی مشروعیت و تعریف موقعیت خود در میدان قدرت را آشکار سازد. در این

پژوهش، متن استعفای محمدجواد ظریف نه به عنوان یک پیام شخصی، بلکه به عنوان یک کنش گفتمانی تحلیل می شود که در آن، روابط قدرت، هویت سیاسی و نسبت میان سوژه و ساختار سیاسی بازنمایی می شوند. بنابراین، هدف پژوهش حاضر واکاوی راهبردهای زبانی و گفتمانی به کاررفته در این متن و بررسی چگونگی بازنمایی قدرت، مشروعیت و موقعیت سوژه سیاسی است. بر این اساس، سؤال اصلی پژوهش عبارت است از: متن استعفای محمدجواد ظریف چگونه از طریق راهبردهای زبانی و گفتمانی، روابط قدرت، موقعیت کنشگر سیاسی و نسبت میان فرد و ساختار سیاسی را بازنمایی می کند؟

مبانی نظری: تحلیل گفتمان انتقادی و مفهوم قدرت

تحلیل گفتمان انتقادی رویکردی جامعه شناختی است که به بررسی رابطه میان زبان، قدرت، سلطه، نابرابری و مقاومت می پردازد و هدف آن آشکارسازی روابط قدرت پنهان و فرآیندهای ایدئولوژیکی در متون است؛ فرآیندهایی که در رویکردهای صوری زبان شناسی کمتر مورد توجه قرار می گیرند (فاضلی، ۱۳۸۳، صص. ۸۸-۹۰؛ آفاگل زاده و غیاثیان، ۱۳۸۳، ص. ۴۰). در این رویکرد، زبان صرفاً ابزار انتقال معنا نیست، بلکه به عنوان سازوکاری برای بازتولید یا به چالش کشیدن روابط قدرت عمل می کند (فاضلی، ۱۳۸۳، ص. ۹۰).

در چارچوب نظری فرکلاف، گفتمان به مثابه «کردار اجتماعی» در نظر گرفته می شود که در پیوندی دیالکتیکی میان متن، فرآیند تولید و مصرف گفتمان و ساختارهای اجتماعی شکل می گیرد. از این منظر، گفتمان هم از ساختارهای اجتماعی تأثیر می پذیرد و هم در بازتولید یا تغییر آن ها نقش دارد (فرکلاف، ۱۳۸۸، صص. ۱۴۴-۱۴۵؛ فرکلاف، ۱۹۹۶). بنابراین، انتخاب واژگان، شیوه بازنمایی کنشگران و نظم های گفتمانی، همگی می توانند حامل روابط قدرت و ایدئولوژی باشند. یکی از سازوکارهای اصلی تثبیت قدرت در گفتمان، فرآیند «طبیعی سازی» است؛ یعنی تبدیل دیدگاه ها و مواضع خاص به اموری بدیهی و مبتنی بر «عقل سلیم» (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص. ۲۶). تحلیل گفتمان انتقادی با آشکار ساختن این فرآیندها، می کوشد نشان دهد چگونه ایدئولوژی در سطوح مختلف زبان حضور می یابد و تغییرات گفتمانی می تواند بازتاب تغییر در روابط نیروهای اجتماعی باشد (همان، ص. ۹۲).

فراتر از چارچوب نظری و روش شناختی فرکلاف، تحلیل انتقادی گفتمان صرفاً به بررسی عناصر زبانی محدود نمی شود، بلکه نیازمند توجه به زمینه های قدرت و روابط اجتماعی

پیرامون آن است. از این رو، بهره‌گیری از دیدگاه فوکو امکان بررسی این مسئله را فراهم می‌کند که چگونه فرد در شبکه‌های قدرت و دانش به «سوژه سیاسی» تبدیل می‌شود و چگونه هر کنشی، فراتر از یک تصمیم فردی، می‌تواند بر ادراک، تفسیر و واکنش بازیگران سیاسی و اجتماعی اثر بگذارد.

در اندیشه میشل فوکو، قدرت صرفاً یک پدیده ثابت، متمرکز یا صرفاً متعلق به نهادهای سیاسی نیست، بلکه به‌مثابه مجموعه‌ای از روابط میان کنش‌ها تعریف می‌شود. به این اعتبار، قدرت نه از طریق تحمیل مستقیم اراده، بلکه با ساختاربندی و تنظیم «میدان احتمالی کنش‌های دیگران» عمل می‌کند (فوکو، ۱۹۸۲، ص. ۷۸۹). تحلیل قدرت از نظر فوکو فقط بر پرسش از «چیستی» قدرت متمرکز نیست، بلکه به بررسی «چگونگی» اعمال آن، یعنی تکنیک‌ها، سازوکارها و راهبردهایی می‌پردازد که از طریق آن‌ها رفتار افراد هدایت و تنظیم می‌شود (همان، صص. ۷۸۶ و ۷۸۸). یکی از مفاهیم بنیادین در این چارچوب، مفهوم سوژگی^۱ است. فوکو معتقد است انسان‌ها به‌طور ذاتی سوژه نیستند، بلکه از طریق مجموعه‌ای از فرآیندها، از جمله تقسیم‌بندی‌های اجتماعی، نظام‌های دانایی و شیوه‌های شناخت خویشتن، به سوژه تبدیل می‌شوند (همان، صص. ۷۷۷ و ۷۸۱). در این میان، قدرت شبان وار^۲ به‌عنوان یکی از تکنیک‌های مهم قدرت مدرن، از طریق شناخت عمیق فرد، هدایت وجدان و مداخله در زندگی درونی سوژه‌ها عمل می‌کند. این شکل از قدرت هم‌زمان فردی‌ساز و کلیت‌بخش است؛ یعنی از یک سو فرد را به‌عنوان موجودی منفرد مورد توجه قرار می‌دهد و از سوی دیگر او را در چارچوب یک کلیت اجتماعی سامان می‌دهد (همان، صص. ۷۸۲ و ۷۸۳). مفهوم دیگر، مفهوم «آگونیزم»^۳ است که در اندیشه فوکو به رابطه تنش‌آمیز و دائمی میان قدرت و آزادی اشاره دارد؛ جایی که مقاومت نه در خارج از روابط قدرت، بلکه درون آن شکل می‌گیرد و به‌عنوان عاملی برای آشکارسازی سازوکارهای قدرت عمل می‌کند (همان، صص. ۷۸۰ و ۷۹۰). بر این اساس، مقاومت را می‌توان نه نفی قدرت، بلکه بخشی از همان فرآیندهای قدرت دانست که امکان بازتعریف موقعیت سوژه و ایجاد اشکال جدید کنش را فراهم می‌کند.

¹ Subjectivity

² Pastoral Power

³ Agonism

در حوزه تحلیل انتقادی گفتمان با تکیه بر الگوی سه سطحی نورمن فرکلاف، مطالعات گسترده‌ای بر متون سیاسی و رسانه‌ای در ایران انجام شده است که از منظر راهبردهای زبانی و بازنمایی قدرت با پژوهش حاضر همسویی دارند. در همین راستا، ایوبی و قنبری باغستان (۱۴۰۲) در تحلیل پیام عید قربان محمد اشرف غنی، رئیس‌جمهور سابق افغانستان، نشان دادند که وی پس از خروج از قدرت، با بهره‌گیری از مفاهیم دینی و ملی و استفاده از ظرفیت‌های مناسبت مذهبی، درصدد بازسازی هویت سیاسی خویش بوده است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که انتخاب واژگان، استعاره‌ها و ارجاعات تاریخی در متن، فراتر از کارکردهای صرفاً زبانی عمل کرده و به ابزاری برای مشروعیت‌بخشی به کنشگر سیاسی و بازتعریف موقعیت او در عرصه قدرت تبدیل شده است.

همچنین، موضوع «فاعل‌زدایی» و ابهام در بیان علل فشار، در مطالعه اعتماد گلستانی (۱۴۰۲) بر پیام تسلیت آیت‌الله بیات زنجانی در پی حادثه تروریستی شاهچراغ نیز مشاهده شده است. آن‌ها دریافتند که نویسنده با بهره‌گیری از جملات مجهول، ضمائر مبهم و ارجاعات گنگ، کوشیده است بدون اشاره مستقیم به عاملیت (عوامل فشار)، توصیفی از وضعیت نامطلوب ارائه دهد. این استراتژی به کنشگر اجازه می‌دهد تا با اتخاذ موضعی بینابینی، از رویارویی مستقیم با ساختار قدرت اجتناب کرده و در عین حال نقد خود را بیان کند.

از سوی دیگر، قنبری باغستان و وفایی نیکو (۱۴۰۳) در پژوهش خود درباره پیام‌های انتخاباتی و انصراف علی لاریجانی نشان دادند که متون سیاسی در شرایط حساس و بحرانی، عرصه‌ای برای مدیریت تصویر عمومی و بازتعریف رابطه کنشگران با ساختار قدرت هستند. نتایج این مطالعه حاکی از آن است که لاریجانی با بهره‌گیری از زبان سنجیده، اعتراضات خود را به صورت تلویحی بیان کرده و در عین حال کوشیده است وفاداری خود به ساختار سیاسی را حفظ کند.

در نهایت، تمامی این مطالعات بر این اصل بنیادین فرکلاف تأکید دارند که متن را نمی‌توان جدا از بافت موقعیتی و اجتماعی آن تحلیل کرد. زبان در این چارچوب، ابزاری برای تولید، حفظ و تغییر روابط قدرت محسوب می‌شود و تحلیل‌گر باید نشان دهد که چگونه ساختارهای کلان اجتماعی بر متن تأثیر گذاشته و متن نیز به نوبه خود چگونه می‌تواند منجر به بازتولید یا چالش در نظم موجود شود.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش با رویکرد تحلیل انتقادی گفتمان و بر پایه مدل سه‌بعدی نورمن فرکلاف انجام شده است. در این مسیر، پژوهشگر با اتخاذ نقش «کارآگاه» به جای ناظر بی‌طرف، تلاش می‌کند تا از خلال نشانه‌های زبانی پراکنده، مناسبات قدرت پنهان در متن استعفا را آشکار سازد (کاشی، ۱۳۸۷، ص. ۱۸۸). فرآیند تحلیل در سه سطح عملیاتی زیر سامان یافته است:

۱. سطح توصیف: در این مرحله، متن استعفا به مثابه یک ابژه زبانی بررسی شد. ابتدا متن بر اساس توالی روایی، اپیزودبندی گردید تا نسبت میان قطعات معنایی روشن شود. سپس، میدان‌های واژگانی دارای بار ایدئولوژیک و بسامد تکرار آن‌ها شناسایی شدند (همان، صص. ۱۹۱-۱۹۲). همچنین، با تمرکز بر غیبت‌های معنادار، آنچه در متن حذف شده بود مورد واکاوی قرار گرفت و در نهایت، کارکرد ابزارهای بلاغی نظیر استعاره و کنایه در خدمت ساختن معناهای نهفته استخراج گردید.

۲. سطح تفسیر: در این سطح، تحلیل از ویژگی‌های صوری فراتر رفته و به فرآیند تولید متن در بافت موقعیتی توجه شد. برای دستیابی به شهود اولیه، یک دوره پایلوت جهت بازخوانی مکرر متن در نظر گرفته شد؛ هدف از این مرحله، تعلیق موقت پیش‌فرض‌های تئوریک بود تا اجازه داده شود متن در پیوند با تجربه‌های شخصی و مصلحت‌های سیاسی حاکم بر لحظه وقوع استعفا، معنا یابد (همان، صص. ۱۸۹-۱۹۰).

۳. سطح تبیین: در مرحله نهایی، یافته‌های حاصل از سطوح توصیف و تفسیر به ساختارهای کلان اجتماعی و سیاسی ارجاع داده شد تا معنای کانونی متن در پیوند با مناسبات قدرت روشن شود (همان، صص. ۱۸۹-۱۹۳). در این سطح، تلاش شد تا بدون گرفتار شدن در پیچیدگی‌های صرفاً نظری، بصیرت‌هایی عام درباره چگونگی تأثیر ساختارهای قدرت بر متن و بالعکس به دست آید.

یافته‌های پژوهش

۱. سطح توصیف

هدف در این مرحله، توصیف دقیق مؤلفه‌هایی است که زیربنای ساخته‌شدن معنا در لایه‌های عمیق‌تر (تفسیر و تبیین) را تشکیل می‌دهند.

در نخستین گام از سطح توصیف، تحلیل آوایی و موسیقی متن (واج‌آرایی) مورد توجه قرار می‌گیرد؛ زیرا انتخاب و تکرار برخی آواها می‌تواند در شکل‌دهی به لحن، فضای عاطفی و نحوه دریافت پیام توسط مخاطب نقش داشته باشد. در متن استعفای ظریف، برخی الگوهای آوایی از طریق تکرار واج‌های مشخص، به تقویت بار معنایی و حسی متن کمک می‌کنند. برای نمونه، تکرار واج‌های «س» و «ش» به‌عنوان واج‌های سایشی در واژگانی مانند «سلام»، «سپاسگزارم»، «فرصت»، «خدمتگزار»، «شش ماه گذشته»، «سخت‌ترین» و «سنگ‌اندازی»، موجب ایجاد آهنگی آرام‌تر و کنترل‌شده در متن می‌شود. این ویژگی آوایی، با ایجاد لحنی مؤدبانه و غیرتقابلی، از شدت خبر استعفا کاسته و زمینه پذیرش پیام را برای مخاطب فراهم می‌کند. در مقابل، برجستگی واج‌های «م» و «ن» در بخش‌هایی که نویسنده به فشارهای واردشده، خانواده و تجربه شخصی خود اشاره می‌کند، به ایجاد فضایی عاطفی‌تر منجر می‌شود. تکرار این واج‌ها در واژگانی مانند «منافع ملی»، «دم فروبسته‌ام»، «خانواده‌ام»، «من» و «بنده» نوعی تأکید بر حضور سوژه گوینده و تجربه شخصی او ایجاد می‌کند و می‌تواند احساس رنج، ناراحتی و درد پنهان نویسنده را برجسته سازد (میراحمدی و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۲۲۳).

همچنین، استفاده از مصوت‌های بلند مانند «ا» و «و» در واژگانی همچون «امید»، «ایستادگی»، «پوزش» و «دوران»، موجب ایجاد کشش صوتی و امتداد آهنگ جمله‌ها می‌شود و به متن حالتی خطابی و تأکیدی می‌بخشد (همان، ص. ۲۲۴). تکرار عناصر واجی در سراسر متن، نوعی انسجام موسیقایی ایجاد می‌کند که ضمن کاهش تنش ظاهری پیام، تصویری از آرامش، رنج شخصی و موقعیت اخلاقی نویسنده را تقویت می‌کند.

گام دوم در سطح توصیف، اپیزودبندی معنایی است. در این بخش، متن استعفا به تفکیک توالی روایی و حرکت‌های معنایی نویسنده به ۸ اپیزود (بخش) مشخص تقسیم می‌شود تا چگونگی پیشبرد داستان استعفا و انتقال از یک مفهوم به مفهوم دیگر روشن گردد.

جدول ۱. اپیزودهای معنایی در سطح توصیف

شماره اپیزود	عنوان روایی	محتوای کلیدی در متن	کارکرد گفتمانی در سطح توصیف
۱	خطاب و افتتاحیه	«سلام بر هم‌میهنان بزرگوار...»	ایجاد همبستگی با مخاطب عمومی و آغاز غیررسمی
۲	مشروعیت‌بخشی دوگانه	«خداوند بزرگ را سپاسگزارم... تحقق اراده ملت... پیشکش کنم»	پیوند دادن کنش شخصی به دو مرجع قدسی (خدا) و مردمی (ملت)
۳	روایت رنج و فشار	«گرچه با سخیف‌ترین توهین‌ها... روبرو بودم... حتی در درون دولت... اما... ایستادگی کردم»	بازنمایی فشارها بدون نام بردن از فاعل
۴	تثبیت هویت مقاوم	«اهل فرار نیستیم... در چهل و اندی سال گذشته... دم‌فرو بسته‌ام»	ارجاع به سوابق تاریخی (جنگ، هسته‌ای) برای ساختن سرمایه نمادین
۵	مداخله نهادی	«دیروز به دعوت ریاست محترم قوه قضائیه... رفتم»	ورود فاعل جدید (قوه قضائیه) و تغییر مسیر روایت از مقاومت به پاسخگویی
۶	پذیرش و بازتعریف	«توصیه کردند... بی‌درنگ پذیرفتم... یار باشم نه بار»	تبدیل «دستور» به «توصیه» و بازنمایی استعفا به عنوان ایثار
۷	همبستگی سیاسی	«هنوز به پشتیبانی از دکتر پزشکیان... می‌بالم... آرزومندم»	نفی هرگونه گسست یا قهر سیاسی و حفظ انسجام دولت
۸	پوزش اخلاقی و پایانی	«از پیشگاه خداوند... و شما مردم... پوزش می‌خواهم»	بستن متن در یک قاب اخلاقی-قدسی و سپردن قضاوت به مردم

این اپیزودبندی نشان می‌دهد که متن، مخاطب را از رنج شخصی (اپیزود ۳) به سمت یک «مصلحت نهادی» (اپیزود ۵ و ۶) هدایت می‌کند. نکته کلیدی در این توالی، اپیزود پنجم است؛ جایی که با ورود قوه قضائیه، کنش استعفا از یک امر فردی خارج شده و حالت رسمی و توصیه‌محور پیدا می‌کند.

گام سوم در سطح توصیف، تحلیل میدان‌های واژگانی و توازن واژگانی است. در این بخش، واژگان کلیدی متن بر اساس خوشه‌های معنایی دسته‌بندی می‌شوند تا مشخص شود نویسنده چگونه با تکرار برخی مفاهیم، فضای ذهنی مخاطب را جهت‌دهی می‌کند. در متن استعفا، سه میدان واژگانی اصلی به صورت متوازن در کنار هم قرار گرفته‌اند.

جدول ۲. کارکرد گفتمانی واژگان در سطح توصیف

میدان واژگانی	واژگان و شواهد از متن	کارکرد گفتمانی در سطح توصیف
محور خدمت و هویت	خدمت، مردم، ملت، دولت، خدمتگزار، منافع ملی، مرز و بوم	این واژگان تصویری از گوینده می‌سازند که هویتش با خیر عمومی گره خورده است.
محور رنج و فشار	توهین، افترا، تهدید، دروغ، تحریف، تلخ، سنگ‌اندازی، سخیف‌ترین	نشان دادن حجم فشارها برای توجیه استعفا، بدون نام بردن از عاملان.
محور تلطیف و آینده	امید، پشتیبانی، آرزو، سپاس، پوزش، گرانقدر، راستین	جلوگیری از غلبه کامل ناامیدی و بازگرداندن متن به یک پایان اخلاقی و آرام

علاوه بر این، تحلیل آماری تکرار واژگان نشان می‌دهد که برخی مفاهیم در متن، از اهمیت گفتمانی بیشتری برخوردارند و تکرار آن‌ها بیانگر تمرکز نویسنده بر بازنمایی معانی خاص است. در این میان، واژه «خدمت» با ۶ بار تکرار بیشترین بسامد را دارد. واژه «مردم» با ۵ بار تکرار، بر نقش آنان به عنوان یکی از منابع اصلی مشروعیت تأکید می‌کند. همچنین، تکرار ضمائر «بنده» و «خود» در مجموع ۴ بار، بر مسئولیت‌پذیری فردی و عاملیت نویسنده دلالت دارد. واژه «دولت» نیز با ۳ بار تکرار، بیانگر حفظ پیوند و اعلام وفاداری به نهاد اجرایی است.

گام چهارم در سطح توصیف، تحلیل توازن نحوی و ساختار جملات است. در این بخش، بررسی می‌شود که چیدمان دستوری جملات چگونه به متن انسجام بخشیده و مفاهیمی مانند مقاومت و تداوم را به مخاطب القا می‌کند. ساختار نحوی این متن بر دو ویژگی اصلی استوار است که در جدول زیر خلاصه شده‌اند.

جدول ۳. مولفه‌های نحوی در سطح توصیف

مؤلفه نحوی	شواهد زبانی از متن	کارکرد گفتمانی در سطح توصیف
ساختار تضادی (گرچه... اما...)	«گرچه در شش ماه گذشته با سخیف‌ترین توهین‌ها... روبرو بودم، اما به امید خدمت ایستادگی کردم»	این الگو رنج را به مقدمه‌ای برای ایستادگی تبدیل می‌کند و نشان می‌دهد که کنش گوینده واکنشی آگاهانه به سختی‌هاست.
جملات چندبخشی و بلند	«امیدوارم که...، بنده نیز بی‌درنگ پذیرفتم که...»، «سپاسگزارم که...»	استفاده از پیونددهنده‌هایی مثل «که»، جملات را طولانی و پیوسته می‌کند و باعث ایجاد ریتمی شبیه به سخنرانی می‌شود.
غلبه جملات توصیفی بر خبری	«سخیف‌ترین توهین‌ها»، «تلخ‌ترین دوران خدمت»، «مردم صبور و قدردان»	هدف متن صرفاً اعلام یک تصمیم نیست، بلکه می‌خواهد تصویری اخلاقی و عاطفی از موقعیت گوینده در ذهن مخاطب بسازد.

در اکثر این جملات بلند، فاعل اصلی «من» یا «بنده» است (ایستادگی کردم، پذیرفتم، می‌بالم)، که نشان‌دهنده نقش فعال گوینده در روایت است.

گام پنجم در سطح توصیف، تحلیل هنجارگریزی‌های معنایی (استعاره و کنایه) است. در این بخش، بررسی می‌شود که نویسنده چگونه از زبان غیرمستقیم و بلاغی برای ارزش‌گذاری اخلاقی بر کنش‌ها و تصویرسازی از موانع سیاسی استفاده کرده است. در جدول زیر، مهم‌ترین استعاره‌ها و کنایه‌های به کار رفته در متن و کارکرد آن‌ها تحلیل شده است.

جدول ۴. تحلیل هنجارگریزی‌های معنایی (استعاره و کنایه)

نوع صنعت ادبی	نمونه از متن	کارکرد گفتمانی در سطح توصیف
استعاره	«سیل دروغ و تحریف»	این استعاره باعث می‌شود حجم حملات چنان زیاد جلوه کند که گویی مقابله با آن از توان فرد خارج است.
استعاره	«بار مسئولیت از دوش بنده برداشته شد»	این تعبیر استعفا را نه یک فقدان، بلکه نوعی سبک‌بالی و رهایی از فشار تصویر می‌کند.
استعاره	«سنگ اندازی»	این واژه برای توصیف اقدامات مخالفان بدون نام بردن از آن‌ها به کار رفته است.
کنایه	«یار باشم نه بار»	گوینده با این کنایه، حضور خود را «بار» (هزینه) برای دولت تعریف کرده و استعفا را راهی برای «یار» (کمک) بودن نشان می‌دهد.
کنایه	«دم فرو بسته‌ام»	این عبارت بر مظلومیت و در عین حال خویشتن‌داری نویسنده تأکید دارد.

این ابزارهای بلاغی به نویسنده اجازه می‌دهند تا بدون استفاده از زبان تند سیاسی، شدیدترین نقدها را نثار مخالفان کند بدون آنکه مجبور به نام بردن مستقیم از آن‌ها و ایجاد تقابل رسمی شود.

درگام ششم تحلیل کارکرد افعال و نحوه فاعل‌سازی نشان می‌دهد که نویسنده مسئولیت کنش‌های خود را به‌صراحت می‌پذیرد، اما عاملان فشارهای سیاسی را از متن حذف می‌کند. بسامد بالای افعال اول‌شخص مانند «ایستادگی کردم»، «پوزش می‌خواهم»، «بی‌درنگ پذیرفتم» و «می‌بالم» تصویری از نویسنده به‌عنوان کنشگری فعال ترسیم می‌کند. در مقابل، افعالی چون «پیشکش کردم»، «به‌جان خریده‌ام» و «دم فرو بسته‌ام» کنش سیاسی را در قالب فداکاری،

صبوری و تعهد اخلاقی بازنمایی می‌کنند. در سوی دیگر، فشارهای سیاسی با تعبیری مانند «با سخیف‌ترین توهین‌ها، افتراها و تهدیدها روبه‌رو بودم» و بدون معرفی عاملان آن بیان می‌شوند؛ راهبردی که ضمن واقعی جلوه دادن فشارها، از انتساب مستقیم آن‌ها به اشخاص یا نهادهای مشخص و ایجاد تقابل آشکار پرهیز می‌کند. همچنین، در بخش مربوط به مداخله قوه قضائیه، انتخاب فعل «توصیه کردند» به جای افعالی مانند «دستور دادند» یا «الزام کردند» شدت اعمال قدرت را کاهش می‌دهد.

درگام هفتم و پایانی در سطح توصیف، تحلیل عبارات وصفی و اضافی نشان می‌دهد که نویسندگان از این ظرفیت‌های زبانی برای ارزش‌گذاری کنشگران، رویدادها و مفاهیم و نیز پیوند دادن آن‌ها به ارزش‌های کلان بهره گرفته است. در میان عبارات وصفی، ترکیب‌هایی مانند «هم‌میهنان بزرگوار»، «مردم صبور و قدردان»، «خداوند بزرگ» و «این خدمتگزار کوچک» با بار معنایی مثبت، تصویری فروتن، اخلاق‌مدار و مردم‌گرا از نویسنده ترسیم می‌کنند؛ در مقابل، توصیف فشارها با تعبیری مانند «سخیف‌ترین توهین‌ها» و «تلخ‌ترین دوران» شدت تجربه‌های منفی را برجسته می‌سازد. همچنین، عبارات اضافی نظیر «پیشبرد منافع ملی»، «موفقیت دولت»، «مردم ایران»، «پیشگاه خداوند» و «بار مسئولیت»، کنش‌های فردی نویسنده را به مفاهیمی فراتر از منافع شخصی پیوند می‌دهند و آن‌ها را در چارچوب ارزش‌های ملی، دینی و نهادی معنا می‌بخشند. در نتیجه، متن با ترکیب توصیف‌های مثبت از مردم و نویسنده و توصیف‌های منفی از فشارهای سیاسی، تقابلی اخلاقی میان خدمت و فشار ایجاد می‌کند.

۲. سطح تفسیر

هدف اصلی در این بخش، فهم این نکته است که چگونه نویسنده با استفاده از ابزارهای زبانی، یک واقعیت سیاسی را در ذهن مخاطب بازسازی کرده و چه معنایی به کنش استعفای خود بخشیده است.

بافت موقعیتی

در این مرحله، بافت موقعیتی متن بررسی می‌شود؛ یعنی شرایط زمانی، مکانی و اجتماعی تولید متن و تأثیر آن‌ها بر شکل‌گیری معنا. متن استعفای دکتر محمدجواد ظریف در اسفند ۱۴۰۳ و در شرایطی منتشر شد که دولت جدید با تنش‌ها و کشمکش‌های سیاسی متعددی مواجه بود. جایگاه نویسنده نیز در تفسیر متن اهمیت دارد، زیرا ظریف صرفاً یک مقام دولتی نیست، بلکه به

عنوان یکی از چهره‌های شناخته‌شده دیپلماسی و سیاست خارجی ایران، از سرمایه نمادین و جایگاه سیاسی ویژه‌ای برخوردار است.

انتخاب شبکه اجتماعی ایکس (X) به‌عنوان بستر انتشار استعفا، واجد معنای گفتمانی مهمی است؛ زیرا ویژگی‌های این پلتفرم آن را به فضایی مناسب برای بازتاب سریع افکار عمومی و گفت‌وگوهای سیاسی تبدیل کرده است. این شبکه با فراهم کردن امکان انتشار مستقیم پیام و تأثیرگذاری بر شکل‌گیری گفتمان‌های عمومی، متن استعفا را از سطح یک اطلاعیه اداری فراتر برده و آن را به نشانه‌ای از احساسات سیاسی در لحظه بدل می‌کند. افزون بر این، با وجود فیلترینگ و سانسور این شبکه در ایران از سال ۲۰۰۹، ایکس همچنان نقشی مؤثر در دستورگذاری سیاسی^۱ ایفا می‌کند؛ زیرا بسیاری از روزنامه‌نگاران، فعالان سیاسی و کنشگران اجتماعی، چه در داخل و چه در خارج از کشور، به‌طور مستمر از آن استفاده می‌کنند. همچنین، مباحث شکل‌گرفته در این بستر معمولاً به رسانه‌های سنتی و سایر کانال‌های اطلاع‌رسانی سرایت کرده و دامنه تأثیر پیام را به مخاطبانی بسیار گسترده‌تر گسترش می‌دهد. از این‌رو، انتخاب آگاهانه ایکس برای انتشار استعفا را می‌توان تلاشی برای برقراری ارتباط مستقیم با نخبگان سیاسی، رسانه‌ها و افکار عمومی دانست؛ مخاطبانی که با وجود محدودیت‌های دسترسی، همچنان از طریق ابزارهای عبور از فیلترینگ، این شبکه را به یکی از مهم‌ترین عرصه‌های گردش اخبار و روایت‌های سیاسی تبدیل کرده‌اند (رهبری، بلانشار و صفری، ۲۰۲۵، صص. ۲-۳).

بینامتنیت

تحلیل بینامتنی بر این اصل استوار است که متون از لحاظ مفهومی، عاریتی و یا اقتباسی از سایر متون و نظام‌های گفتمانی هستند که پیش از این در دسترس بوده‌اند (فرکلاف، ۱۳۸۸، ص. ۱۴۷). در واقع، متون سیاسی به جای اینکه صرفاً منعکس‌کننده واقعیت باشند، از طریق پیوندهای بینامتنی با نظام‌های گفتمانی حال و گذشته، نظم‌های جدیدی را می‌سازند و بازسازی می‌کنند. ظریف پیش از این نیز در مقاطع حساس سیاسی استعفا داده یا از کناره‌گیری سخن گفته است. واکاوی این متون نشان می‌دهد که نویسنده از یک الگوی ثابت گفتمانی پیروی می‌کند.

^۱ Agenda-setting

جدول ۵. بینامتنیت

متن اخیر (اسفند ۱۴۰۳)	استعفای دوم (مرداد ۱۴۰۳)	استعفای اول (اسفند ۱۳۹۷)	مؤلفه مشترک
مردم («هم‌میهنان بزرگوار»)	مردم («مردم بزرگوار و خطاپوش»)	مردم («مردم عزیز و دل‌آور»)	مخاطب اصلی
توصیه نهادی برای کاهش فشار بر دولت	عدم رضایت از چیدمان کابینه	مبهم («ناتوانی در ادامه خدمت»)	علت اعلامی
شبکه اجتماعی ایکس	شبکه اجتماعی ایکس	شبکه اجتماعی اینستاگرام	بستر انتشار
سکوت مطلق (فاعل‌زدایی)	سکوت مطلق	سکوت مطلق (فاعل‌زدایی)	نام فشار‌آوران
پوزش از خدا و مردم	عذرخواهی بابت کاستی‌ها	عذرخواهی و پوزش‌نامه	پایان‌بندی
عددگذاری (۹ ماه، ۴۰ سال)	عددگذاری (تعداد نامزدها و چهار هفته)	عددگذاری (۶۷ ماه خدمت)	زمان‌بندی

بینامتنیت میان استعفا‌های مختلف نشان می‌دهد که یک الگوی گفتمانی ثابت در روایت نویسنده وجود دارد. در هر سه مقطع، ابتدا بر نیت خدمت تأکید می‌شود، سپس فشارها و موانع داخلی به عنوان عامل عدم امکان ادامه مسیر مطرح می‌شوند و در نهایت، کناره‌گیری به عنوان اقدامی در جهت مصلحت جمعی و همراه با پوزش بازنمایی می‌شود. همچنین، ارجاع مداوم به سابقه طولانی خدمت و ذکر اعداد و ارقامی مانند سال‌های فعالیت یا مدت زمان مسئولیت، به منزله سرمایه‌ای نمادین برای افزایش اعتبار و مشروعیت گوینده عمل می‌کند. از سوی دیگر، پرهیز از نام بردن مستقیم عاملان فشار و بهره‌گیری از راهبرد فاعل‌زدایی نشان‌دهنده نوعی روش آگاهانه در بیان انتقاد است که امکان بیان انتقاد از وضعیت موجود را بدون ورود به تقابل مستقیم با ساختار قدرت فراهم می‌سازد.

ماجرا چیست؟ (تحلیل رویداد)

تحلیل تفسیری نشان می‌دهد که این متن صرفاً یک گزارش کناره‌گیری نیست، بلکه نشان‌دهنده یک ماجرای سیاسی پیچیده با ابعاد چندلایه است. در سطح نخست، ماجرا به صورت یک نزاع سیاسی و نهادی قابل فهم است، نه یک کنش فردی. اشاره به «فشارها»، «توهین‌ها» و در نهایت ورود قوه قضائیه نشان می‌دهد که این استعفا در بستر تضادهای درونی میان دولت و سایر مراکز قدرت شکل گرفته و محصول یک کشمکش ساختاری است.

در سطح دوم، استعفا به عنوان یک راهبرد مصلحتی بازنمایی می‌شود، نه نشانه شکست. کناره‌گیری در این روایت به مثابه اقدامی برای پیشگیری از تشدید فشارها بر دولت و کمک به حفظ انسجام آن توجیه می‌شود، به طوری که کنشگر خود را نه در جایگاه فردی ناکام، بلکه در نقش کنشگری مسئول و فداکار برای مدیریت بحران معرفی می‌کند.

در سطح سوم، با نوعی جابه‌جایی در میدان قدرت مواجه هستیم، نه حذف کامل از آن. تعبیر «بازگشت به دانشگاه» به جای خروج از سیاست نشان می‌دهد که فاصله‌گیری از قدرت اجرایی به معنای کنار گذاشتن کامل نقش سیاسی نیست، بلکه نوعی انتقال از مرکز به حاشیه است؛ جایی که امکان حفظ جایگاه نمادین و تداوم نقش فکری و اثرگذاری در آینده همچنان وجود دارد.

در سطح چهارم، با فرایند داوطلبانه‌سازی یک فشار ساختاری روبه‌رو هستیم. اگرچه ورود قوه قضائیه نشانه‌ای از فشار بیرونی است، اما در متن با استفاده از واژگانی مانند «توصیه» و عبارت «بی‌درنگ پذیرفتم»، این وضعیت به صورت یک تصمیم آگاهانه و ارادی بازنمایی می‌شود تا از شدت بار تعارض سیاسی کاسته شود.

در مجموع، این متن نشان می‌دهد که ما با یک جابه‌جایی اجباری اما بازتفسیرشده مواجه هستیم؛ جابه‌جایی‌ای که در زبان متن به شکل یک کنش اخلاقی و ایثارگرانه بازنمایی می‌شود تا نویسنده نه به عنوان یک بازنده، بلکه به عنوان کنشگری مصلحت‌اندیش و مسئول در حافظه جمعی تثبیت شود.

چه کسانی درگیر ماجرا هستند؟

در محور چهارم در سطح تفسیر، بررسی می‌شود که چگونه نویسنده نقش‌های متفاوتی را به افراد و نهادها اختصاص داده تا یک قطب‌بندی اخلاقی میان جبهه خدمت و عوامل فشار ایجاد کند.

جدول ۶. نقش و وضعیت گفتمانی کنشگران درگیر در ماجرا

کنشگر	نقش در متن و وضعیت گفتمانی
گوینده (ظریف)	خود را «خدمتگزار کوچک» می‌نامد که علیرغم رنج و فشار، برای مصلحت جمعی ایثار می‌کند.
مردم	منبع اصلی مشروعیت و با صفات «بزرگوار، خوب، صبور و قدردان» توصیف می‌شوند.
قوه قضائیه	نقشی راهنما دارد که با «اشاره به شرایط کشور» مسیر مصلحت‌آمیز را نشان می‌دهد.
فشار آوران (دشمنان / مخالفان)	کسانی که با «سیل دروغ و افترا» حمله می‌کنند، اما نامشان در متن حذف شده است.
رئیس‌جمهور	دکتر پزشکیان فردی «گرانقدر» تصویر می‌شود که استعفا برای کمک به موفقیت اوست.

روابط بین کنشگران چگونه است؟

تحلیل روابط میان کنشگران نشان می‌دهد که متن از طریق انتخاب‌های زبانی، جایگاه بازیگران را در شبکه روابط قدرت بازتعریف می‌کند. رابطه نویسنده با مردم، با خطاب مستقیم «هم‌میهنان بزرگوار» و پوزش‌خواهی از آنان، رابطه‌ای افقی و اخلاقی بازنمایی شده است؛ به گونه‌ای که مردم به عنوان مهم‌ترین منبع مشروعیت معرفی می‌شوند و استعفا در برابر آنان توضیح داده می‌شود. در مقابل، رابطه با قوه قضائیه گرچه در ساختار قدرت ماهیتی عمودی دارد، اما با به کارگیری تعبیر «توصیه کردند» و پاسخ «بی‌درنگ پذیرفتم» از یک رابطه مبتنی بر اجبار به تصمیمی عقلانی و داوطلبانه بازنمایی می‌شود. همچنین، رابطه با عاملان فشار به صورت نامتقارن و مبهم ترسیم شده است؛ به طوری که با حذف فاعل و استفاده از تعبیری مانند «توهین»، «افترا»، «تهدید» و «سنگ اندازی»، وجود فشارها تأیید می‌شود، اما عاملان آن ناشناس باقی می‌مانند و از تقابل مستقیم با افراد یا نهادهای مشخص پرهیز می‌شود. در ارتباط با دولت نیز، استعاره «یار باشم نه بار» استعفا را کنشی ایثارگرانه برای حفظ انسجام و موفقیت دولت بازنمایی می‌کند و ارجاع مثبت به رئیس‌جمهور، هرگونه برداشت از اختلاف یا شکاف درونی را کاهش می‌دهد.

نقش زبان در پیشبرد ماجرا چیست؟

در ششمین و آخرین محور از سطح تفسیر، بررسی می‌شود که زبان چگونه فراتر از یک ابزار ساده برای گزارش واقعیت، به ابزاری برای ساخت معنا و مدیریت بحران تبدیل می‌شود. نخستین کارکرد مهم زبان در این متن، نامشخص کردن منشأ تعارض است. نویسنده با به کارگیری واژه‌های انتزاعی و بدون فاعل مانند «توهین‌ها»، «افتراها» و «سنگ اندازی‌ها»، عاملان فشار را به صورت مستقیم معرفی نمی‌کند و در نتیجه، از ایجاد تقابل آشکار یا متهم کردن یک فرد یا گروه مشخص پرهیز می‌شود. به این ترتیب، تعارض بیشتر به عنوان مسئله‌ای ناشی از شرایط کلی بازنمایی می‌شود. در مقابل، هنگام بیان تصمیم به استعفا، زبان کاملاً بر اراده و نقش فعال گوینده تأکید می‌کند. عباراتی مانند «بی‌درنگ پذیرفتم» و «ایستادگی کردم» استعفا را نه یک شکست یا واکنش منفعلانه، بلکه تصمیمی آگاهانه و مسئولانه نشان می‌دهند.

هم‌زمان، متن با استفاده از توصیف‌های ارزشی مانند «مردم صبور» و «رئیس‌جمهور گرانقدر»، فضای اخلاقی مثبتی ایجاد می‌کند که در آن گوینده خود را در جایگاه خدمت و خیرخواهی قرار می‌دهد. همچنین، فشارهای نهادهای با استفاده از واژگانی نرم‌تر مانند «توصیه

کردند»، از یک دستور یا اجبار به تصمیمی مبتنی بر مشورت و مصلحت تبدیل می‌شود. در پایان نیز زبان، روایت را از سطح اختلاف‌های سیاسی به حوزه اخلاق فردی و مسئولیت معنوی منتقل می‌کند. پوزش‌خواهی از خدا و مردم باعث می‌شود متن به جای تمرکز بر کشمکش سیاسی، به سوی ایجاد همدلی عمومی و شکل‌دهی به قضاوت مثبت تاریخی حرکت کند.

در واقع، زبان در این متن صرفاً وظیفه اطلاع‌رسانی ندارد، بلکه با استفاده از شگردهایی مانند فاعل‌زدایی از عوامل فشار و ارادی‌سازی کنش استعفا، موفق می‌شود تا تعارض‌های سیاسی را نه به‌عنوان یک کشمکش قدرت، بلکه به‌عنوان یک تصمیم اخلاقی بازنمایی کند. این ابزارها به نویسندگان اجازه می‌دهند تا بدون ایجاد تقابل مستقیم با ساختار، تصویری مقاوم و مسئولانه از خود در حافظه جمعی ثبت نمایند.

۳. سطح تبیین

در مرحله نهایی تحلیل بر اساس مدل سه‌بعدی فرکلاف، به بررسی رابطه متقابل میان گفتمان و ساختارهای کلان اجتماعی، سیاسی و نهادی می‌پردازد. در این لایه، متن نه به‌عنوان یک پدیده منزوی، بلکه به‌عنوان جزئی از یک نظم اجتماعی واکاوی می‌شود تا مشخص گردد که چگونه نیروهای ساختاری، گفتمان متن را شکل می‌دهند و گفتمان متن چگونه بر آن ساختارها اثر می‌گذارند.

در این راستا، تلاش متن برای انتقال منابع مشروعیت به مفاهیم قدسی و مردمی، نوعی استراتژی برای طبیعی کردن ایدئولوژی است. این فرآیند باعث می‌شود بازنمودهای ایدئولوژیک که در خدمت منافع خاصی هستند، به صورت گزاره‌های «عقل سلیم» و غیرایدئولوژیک مقبولیت یابند؛ لذا وظیفه تحلیل انتقادی در اینجا، زدودن این طبیعی‌شدگی از کنش استعفاست (فاضلی، ۱۳۸۳، صص. ۹۱-۹۲).

علاوه بر این، این فرآیند بخشی از گرایش کلان در گفتمان سیاسی معاصر به سمت «مکالمه‌مدار شدن» است؛ الگویی که در آن مرز میان زندگی شخصی (زیست‌جهان) و نظام‌های رسمی قدرت کمرنگ می‌شود (فرکلاف، ۱۳۸۸، ص. ۱۴۷). استفاده ظریف از رسانه اجتماعی برای بیان رنج‌های شخصی و خانوادگی، نمونه‌ای از این دموکراتیزه کردنِ صوریِ رابطه با مخاطب است که در آن، آراء و نظرات مردم عادی به شکلی کنترل‌شده در خدمت اهداف نهادی و مبارزات قدرت قرار می‌گیرد (همان، ص. ۱۶۴).

گفتمان چگونه محصول ساختار است؟

تحلیل سطح تبیین نشان می‌دهد که صورت‌بندی گفتمان استعفا متأثر از منطق‌های ساختاری حاکم بر نظام سیاسی است. نخست، ارجاع مکرر به خداوند، مردم و منافع ملی بیانگر آن است که مشروعیت کنش سیاسی نه صرفاً از جایگاه رسمی، بلکه از منابع مشروعیت دینی و مردمی اخذ می‌شود. دوم، بازنمایی فشارها بدون نام بردن از عاملان آن، نشان‌دهنده غلبه راهبرد فاعل‌زدایی است؛ راهبردی که ضمن اذعان به وجود تعارض، از شخصی‌سازی منازعه و رویارویی مستقیم با افراد یا نهادهای مشخص پرهیز می‌کند. سوم، برجسته‌سازی نقش قوه قضائیه به‌عنوان مرجع توصیه و حل مسئله، بیانگر ساختاری چندلایه است که در آن مدیریت اختلاف‌ها از طریق نهادهای میانی صورت می‌گیرد و از کشیده شدن تنش‌ها به سطوح عالی قدرت جلوگیری می‌شود. در همین راستا، حذف معنادار ارجاع به لایه‌های بالای قدرت نیز نشان می‌دهد که گفتمان می‌کوشد تعارض را در سطوح پایین‌تر مهار کرده و ثبات ساختار سیاسی را حفظ کند.

گفتمان تولیدشده چه تأثیری بر ساختار دارد؟

گفتمان استعفای ظریف را می‌توان در مرزی میان حفظ نظم موجود و ایجاد نوعی چالش نسبت به آن فهم کرد. این متن نه کاملاً انتقادی و براندازانه است و نه کاملاً منفعل، بلکه در فضایی میان این دو حرکت می‌کند؛ فضایی که در آن با ایجاد ابهام‌ها، هزینه‌های نمادینی به ساختار قدرت وارد می‌شود، بدون آنکه نظم کلی به‌طور جدی به چالش کشیده شود.

متن واجد پیامدهای نمادین و تا حدی انتقادی نیز هست و ساختار را بدون هزینه رها نمی‌کند. نسبت دادن بخشی از فرایند استعفا به نهادهای بیرون از دولت، مداخلات ساختاری را تا حدی قابل رؤیت می‌کند و از این طریق برخی لایه‌های پنهان قدرت را آشکار می‌سازد. همچنین، محدود شدن ارجاع‌های مشروعیت‌بخش به خداوند، مردم و منافع ملی، بدون ارجاع صریح به مراجع رسمی نظام، نشان می‌دهد که متن الگوی متفاوتی از مشروعیت‌سازی را برگزیده و از این طریق، برخی روابط قدرت را به‌صورت ضمنی بازتعریف می‌کند. علاوه بر این، بازنمایی فشارها و ناعدالتی‌ها در قالب تجربه‌ای شخصی، روایتی از رنج تولید می‌کند که می‌تواند در سطح نمادین، زمینه‌ساز تردید نسبت به برخی شیوه‌های اعمال قدرت باشد.

در مجموع، این گفتمان در وضعیتی میان اطاعت و اعتراض قرار دارد. از یک سو در چارچوب ساختار سیاسی عمل کرده و به حفظ نظم کمک می‌کند، و از سوی دیگر با ایجاد ابهام‌های

معنادار و ثبت تجربه‌های انتقادی، هزینه‌های نمادینی به ساختار قدرت تحمیل کرده و امکان بازاندیشی نسبت به روابط قدرت را در سطح گفتمانی فراهم می‌سازد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از مدل سه‌بعدی فرکلاف و مفاهیم روابط قدرت، سوژه‌سازی و آگونیسیم در اندیشه فوکو، به تحلیل انتقادی گفتمان متن استعفای محمدجواد ظریف پرداخت. یافته‌ها نشان می‌دهد که متن استعفا صرفاً بیانیه‌ای برای اعلام کناره‌گیری از مسئولیت نیست، بلکه گفتمانی است که از طریق آن روابط قدرت، جایگاه کنشگران و منابع مشروعیت بازنمایی و بازتعریف می‌شوند. به بیان دیگر، آنچه در این متن اهمیت دارد، خود استعفا نیست، بلکه شیوه‌ای است که نویسنده به تعبیر فرکلاف در چارچوب ساختار اجتماعی قدرت حاکم از طریق انتخاب‌های زبانی، روایت خاصی از روابط قدرت و جایگاه خویش در این روابط ارائه می‌کند. در اینجا هرچند نوعی بازنمایی از پیچیدگی ساختار اجتماعی قدرت صورت می‌گیرد، اما تلاشی جزء فاصله‌گذاری با الگوهای رایج مشروعیت‌بخشی برای تغییر آن مشاهده نمی‌شود. به عبارتی، متن به خوبی نشان می‌دهد چگونه روابط قدرت موجود میدان کنش سوژه را محدود یا هدایت می‌کنند، بی‌آنکه الزاماً در قالب فرمان یا اطاعت مستقیم از آن ظاهر شود و لذا در اینجا مفهوم «آگونیسیم» در اندیشه فوکو قابل فهم می‌شود. در این متن، رابطه میان ظریف و ساختار قدرت نه در قالب تقابل کامل و نه در قالب اطاعت مطلق بازنمایی می‌شود. نویسنده از یک سو با تأکید بر حمایت از دولت، پذیرش توصیه قوه قضائیه و پرهیز از نام بردن عاملان فشار، تعلق خود به نظم سیاسی را حفظ می‌کند و از سوی دیگر با روایت فشارها، سکوت‌های معنادار و حذف گزینشی کنشگران، امکان خوانشی انتقادی از همان روابط قدرت را فراهم می‌آورد. بنابراین، مقاومت در این متن نه بیرون از روابط قدرت، بلکه در درون همان روابط و از طریق بازتعریف جایگاه سوژه شکل می‌گیرد؛ برداشتی که با تلقی فوکو از نسبت قدرت، آزادی و مقاومت همخوان است.

یافته‌های تحقیق با یافته‌های بسیاری از تحقیقات مشابه همسو است؛ زیرا همه این پژوهش‌ها نشان داده‌اند که متون سیاسی در موقعیت‌های بحرانی، ابزاری برای بازسازی هویت سیاسی و مشروعیت کنشگر بدون ورود به تقابل مستقیم با ساختار قدرت هستند. با این حال، وجه تمایز پژوهش حاضر آن است که با بهره‌گیری از مفاهیم فوکو، تحلیل را از سطح بازنمایی

مشروعیت فراتر برده و بر چگونگی بازنمایی روابط قدرت و فرایند سوژه‌سازی در متن متمرکز شده است.

در مجموع، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که متن استعفای محمدجواد ظریف حاوی گفتمانی است که در آن روابط قدرت، منابع مشروعیت، جایگاه سوژه سیاسی و امکان مقاومت از طریق انتخاب‌های زبانی و راهبردهای گفتمانی بازنمایی و بازتعریف می‌شوند. از این منظر، استعفانامه نه صرفاً پایان یک مسئولیت اجرایی، بلکه عرصه‌ای برای مذاکره گفتمانی بر سر قدرت، مشروعیت و هویت سیاسی است؛ عرصه‌ای که در آن، سوژه سیاسی می‌کوشد درون همان شبکه روابط قدرت، جایگاه خود را دوباره صورت‌بندی کند و روایت مطلوب خود از این روابط را در حافظه عمومی تثبیت سازد.

منابع

- آقاگل‌زاده، فردوس و غیاثیان، مریم‌سادات. (۱۳۸۳). گفتمان انتقادی: رویکردهای غالب در تحلیل. مجله زبان و زبان‌شناسی، ۱ (۱)، ۳۹-۵۴.
- ایوبی، محمد، و قنبری باغستان، عباس. (۱۴۰۲). تحلیل گفتمان پیام محمد اشرف غنی، رئیس جمهوری سابق افغانستان به مناسبت عید قربان. فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱۹ (۴)، ۳۱۵-۳۳۷.
- فرکلاف، نورمن. (۱۳۸۸). چارچوبی برای تحلیل گفتمان سیاسی در رسانه‌ها (س. ع. سلطانی و م. ناصری‌راد، مترجمان). فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های سیاسی باقرالعلوم، ۱۲ (۴۷)، ۱۴۳-۱۶۷.
- فرکلاف، نورمن. (۱۳۷۹). تحلیل گفتمان انتقادی (ف. شایسته‌پیران و همکاران، مترجمان). تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- غلامرضا کاشی، محمدجواد. (۱۳۸۷). تحلیل گفتمان بیرون از هزارتوی تئوری‌ها. فصلنامه رسانه، ۱۹ (۱)، ۱۸۷-۱۹۴.
- فاضلی، محمد. (۱۳۸۳). گفتمان و تحلیل گفتمان انتقادی. پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، ۴ (۱۴)، ۸۱-۱۰۷.
- قنبری باغستان، عباس، و وفایی‌نیکو، صادق. (۱۴۰۴). تحلیل گفتمان انتقادی پیام‌های انتخاباتی علی لاریجانی بر اساس مدل فرکلاف. فصلنامه علمی جامعه، فرهنگ و رسانه، ۱۴ (۵۵)، ۴۵-۷۶.
- قنبری باغستان، عباس، و اعتمادگلستانی، فائزه. (۱۴۰۲). تحلیل گفتمان انتقادی پیام تسلیت آیت‌الله بیات زنجانی در پی حادثه تروریستی شاهچراغ. فصلنامه علمی جامعه، فرهنگ و رسانه، ۱۲ (۴۷)، ۱۱-۲۶.

میراحمدی، سیدرضا، نجفی ایوکی، علی، و زریوند، نیلوفر. (۱۳۹۴). تحلیل و بررسی خطبه «اشباح» از منظر نقد فرمالیستی. پژوهشنامه نقد ادب عربی، ۶ (۱۱)، ۲۱۵-۲۵۲.

- Aghagolzadeh, F., & Ghiasian, M. S. (2004). Critical discourse: Dominant approaches in analysis. *Journal of Language and Linguistics*, 1(1), 39–54. [In Persian]
- Ayoubi, M., & Ghanbari Baghestan, A. (2023). Discourse analysis of the message of Mohammad Ashraf Ghani, former president of Afghanistan, on the occasion of Eid al-Adha. *Cultural Studies and Communication Quarterly*, 19(4), 315–337. [In Persian]
- Fairclough, N. (1996). *Language and power*. London: Longman Group UK Limited.
- Fairclough, N. (2000). *Critical discourse analysis* (F. Shayesteh-Piran et al., Trans.). Center for Media Studies and Research. [In Persian]
- Fairclough, N. (2009). A framework for analyzing political discourse in the media (S. A. Soltani & M. Naseriraad, Trans.). *Bagher al-Olum Political Research Quarterly*, 12(47), 143–167. [In Persian]
- Fazeli, M. (2004). Discourse and critical discourse analysis. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(14), 81–107. [In Persian]
- Foucault, M. (1982). *The Subject and Power*. *Critical Inquiry*, 8(4), 777–795. <https://doi.org/10.1086/448181>
- Ghanbari Baghestan, A., & Etemad Golestani, F. (2023). Critical discourse analysis of Ayatollah Bayat Zanjani's condolence message following the Shahcheragh terrorist incident. *Society, Culture and Media Scientific Quarterly*, 12(47), 11–26. [In Persian]
- Ghanbari Baghestan, A., & Vafaei-Niko, S. (2025). Critical discourse analysis of Ali Larijani's election messages based on Fairclough's model. *Society, Culture and Media Scientific Quarterly*, 14(55), 45–76. [In Persian]
- Gholamreza Kashi, M. J. (2008). Discourse analysis outside the labyrinth of theories. *Media Quarterly*, 19(1), 187–194. [In Persian]
- MirAhmadi, S. R., Najafi Ivaki, A., & Zarivand, N. (2015). Analysis and study of the "Ashbah" sermon from the perspective of formalist criticism. *Journal of Arabic Literature Criticism*, 6(11), 215–252. [In Persian]
- Rahbari, M., Blanchard, P., & Safari, H. (2025). *Twitter polarity and computational propaganda: The case of the Woman, Life, Freedom movement in Iran*. *Journal of Information Technology & Politics*. <https://doi.org/10.1080/19331681.2025.2537270>